

DOI: 10.18318/pl.2020.1.16

BARBARA WOLSKA Uniwersytet Łódzki

O ŻYCIU PUBLICZNYM I PRYWATNYM OŚWIECONYCH

Bożena Mazurkowa, *Z POTRZEBY CHWILI I KU PAMIĘCI... STUDIA O POEZJI I PROZIE OŚWIECENIA*. (Recenzent: Wiesław Pusz). Warszawa 2019. Instytut Badań Literackich PAN – Wydawnictwo, ss. 468. „Rozprawy Literackie”. Komitet Redakcyjny: Paweł Próchniak (przewodniczący), Grzegorz Wołowicz (sekretarz), Janina Abramowska, Alina Kowalczykowa, Aleksandra Okopień-Sławińska. Nr 92. Polska Akademia Nauk. Komitet Nauk o Literaturze.

Książka Bożeny Mazurkowej *Z potrzeby chwili i ku pamięci...* zainteresuje literaturoznawców, zwłaszcza badaczy literatury okolicznościowej, okazjonalno-towarzyskiej i użytkowej doby oświecenia – utworów, dla których inspiracją były zarówno wydarzenia najistotniejsze w dziejach narodu, jak i sprawy z życia prywatnego osób znanych z działań publicznych, ale i tekstów związanych z postaciami mniej eksponowanymi, a przybliżonymi przez autorkę. Mazurkowa (rozważająca we wcześniejszych rozprawach m.in. okoliczności oraz wydarzenia życia prywatnego i publicznego w dokumentacji poetyckiej „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych”, jak też reakcje poetyckie na dzień ślubny i wieczór weselny w oświeceniu stanisławowskim) poszerzyła tu – w stosunku do swych dawniejszych prac – przestrzeń dokumentacyjną dotyczącą sfery prywatności oświeconych (nie tylko w poezji, ale i w prozie, zarówno w drukach, jak i w rękopisach). Zajął się utworami upamiętniającymi

takie fakty, jak narodziny potomków czy inne uroczyste chwile związane z młodymi przedstawicielami rodu, a także tymi, w których zawarto bieżące wrażenia z podróży oraz zapisano obserwacje i refleksje ogólniejszej natury łączące się ze zderzeniem poznawanego za granicą „wielkiego świata” z rodzinnymi realiami, ujawniając przy tym intymne uczucia. Uwagą badawczą objęła również wydobyte ze zbiorów archiwalnych listy, odsłaniające nie znane dotąd relacje rodzinne. Nie pominęła też rozrywki i zabawy jako części życia codziennego i świątecznego, dzięki czemu badacze literatury użytkowej oraz „oświecenia nieoświeconego” otrzymują tu nowe wiadomości na temat różnorodnych kabał i druków wróżebnych, cieszących się w „wieku światła” dużą popularnością.

Omawiana książka może również przyciągnąć uwagę historyków zainteresowanych dziejami wspólnoty narodowej, utrwalonymi nie tylko w dokumentach *stricto* historycznych, ale i w różnego rodzaju pismach literackich, będących reakcją na istotne wydarzenia drugiej połowy XVIII wieku w Polsce. Znajdą tu także materiały i rozpoznania badacze XVIII-wiecznej kultury, życia i mentalności ówczesnego społeczeństwa oraz znawcy i miłośnicy dawnej (szczególnie oświeceniowej) książki, rozumianej jako całość: z przedmowami, listami dedykacyjnymi, formułami polecającymi czy upamiętniającymi, przypisami, komentarzami i innymi elementami wyposażenia danego druku.

Książka *Z potrzeby chwili i ku pamięci...* została bardzo dobrze skomponowana. *Słowo wstępne* wprowadza czytelnika w obszar zainteresowań i pasji autorki, obejmujących badanie elementów ramy wydawniczej dzieł, tj. charakteru oraz funkcji literackiej i edytorskiej oprawy utworów, studia nad literaturą okolicznościową, okazjonalno-towarzystwą i użytkową, a także epistolografią, literaturą podróżniczą oraz drukami wróżebnymi.

W dwu częściach omawianej publikacji: *Studia o poezji* oraz *Studia o prozie*, znajdujemy osiem rozpraw, a podział ten ułatwia poruszanie się w rozważanym przez autorkę bogatym materiale, uwzględniającym różnorodne formy piśmiennictwa. W każdej z części pomieszczono cztery prace.

W otwierającej książkę obszernej rozprawie, zatytułowanej *Oświeceniowa muza okazjonalna w darze dzieciom i młodym solenizantom*, analizie poddane zostały okolicznościowe wiersze z drugiej połowy XVIII wieku, poświęcone niemowlętom, a także ofiarowane młodym – kilku- i kilkunastoletnim – solenizantom. Autorka objęła charakterystyką utwory reprezentujące trzy wzorce genologiczne: genetliakony oraz wiersze imieninowe i urodzinowe. Skupiła uwagę na okazjonalnej poezji kręgu prywatnego, która wyszła spod pióra autorów znanych i cenionych w owym czasie, w większości zaprzyjaźnionych z rodzinami solenizantów bądź objętych opieką przedstawicieli możnych rodów. Wyodrębnione zostały znamienne dla tych utworów wątki tematyczne, motywy treściowe, dobór elementów pochwalnych, uwarunkowany wiekiem bohaterów wierszy, stylistyczna warstwa i metaforyka oraz nadrzędne przesłania i funkcje wypowiedzi poetyckich, odwołujących się zarówno do realiów dziecięcego i młodzieńczego świata, jak i do dramatycznych wydarzeń politycznych, związanych z pierwszym rozbiorem.

Wobec pierwodruku (2014) nastąpiło znaczące rozbudowanie analitycznych partii rozprawy (np. dotyczących urodzinowych wierszy Felicjana Wykowskiego dla Weroniki Scypionówny i nieznanego autora dla Amelii Sapieżanki), a także wydat-

ne poszerzenie faktograficzne rozważań, m.in. tych poświęconych kanclerzance litewskiej, późniejszej żonie Franciszka Jelskiego. Mazurkowa wskazuje na powiązania omawianych liryków ze staropolską tradycją konkretnych form genologicznych, głównie genetliakonów, oraz na pojawianie się – szczególnie w imieninowych i urodzinowych utworach, zwanych bukietami – cech nowych, właściwych dla poezji „dobrego gustu”: poezji rokokowej.

Rozprawa *Gorzki obrachunek Ignacego Krasickiego z polską sceną polityczną u progu sejmu grodzieńskiego 1784 roku*, poświęcona została interesującemu w zamysśle utworowi, w którym autor dokonał krytycznego, silnie nasyconego ironią i sarkazmem rozliczenia z rodzimą (z niedalekiej przeszłości i jemu współczesną) sceną polityczną. Podjęta tu problematyka rozpatrywana jest w kontekście realiów politycznych kraju w tamtym okresie, a także doświadczeń i postaw biskupa warmińskiego wobec bieżących spraw poza kordonem po pierwszym rozbiorze. Analiza tego prozimetrum, poprzedzona szczegółowymi dociekaniami nad genezą tekstu, przybliży ciekawe, zgodne z poetyką zbioru *Wierszy z prozą* rozwiązania artystyczne, które Krasicki zastosował w utworze *Do J. B.*, realizując oryginalny pomysł literacki o znamionach mistyfikacji. Uczynił go pretekstem do sformułowania przepojonej rozgoryczeniem refleksji nad polskimi sprawami i stanem rodzimego parlamentaryzmu u progu kolejnych obrad poselskich. Rozprawę w omawianej tu publikacji autorka dopełniła *Aneksem* w postaci pierwszej od roku 1784 edycji zmodernizowanej wersji anonimowego wiersza, który był odpowiedzią na prozimetrum Ignacego Krasickiego *Do J. B.* Ponadto, podobnie jak i w innych studiach – obserwujemy tu liczne w stosunku do pierwodruku retusze o charakterze warsztatowym.

Studium *Obywatelska odezwa Stanisława Trembeckiego w czas wielkiego sejmowania* zawiera szczegółową analizę wiersza *Do moich współziomków* – w zgodnej opinii badaczy jednego z najciekawszych artystycznie utworów politycznych poety. Komparatystyczna część rozważań ukazuje, że w wierszu tym, dotyczącym aktualnej sytuacji ojczyzny, znajdujemy wyraźne ślady inspiracji *Pieśnią o spustoszeniu Podola przez Tatarów* Jana Kochanowskiego, którą – jak dowodzi Mazurkowa – Trembecki potrafił w utworze jednoznacznie agitacyjnym dobrze wykorzystać. Drugi, współczesny Trembeckiemu kontekst interpretacyjny łączy się z epistolarnym traktatem politycznym Hugona Kołłątaja *Do Stanisława Małachowskiego [...] Anonima listów kilka*. Podwójna perspektywa spojrzenia na wiersz *Do moich współziomków* pozwoliła wydobyć zeń nowe sensy i niuanse znaczeniowe. Osobną zdobyczą jest już samo zaaranżowanie przez Mazurkową spotkania – poprzez dwa stulecia – dwóch gigantów polszczyzny i poezji polskiej, pod wieloma względami różnych, ale połączonych geniuszem właściwym tylko nielicznym wybrańcom.

W stosunku do pierwodruku (2016) obserwujemy w studium ważne zmiany. Nastąpiło źródłowe, faktograficzne poszerzenie rozważań oraz rozbudowa analitycznych partii, w których ujawniono dotąd nie odkryte ówczesne źródła inspiracji Trembeckiego. Autorka bliżej naświetliła jego zainteresowanie poezją polityczną rozprowadzaną w odpisach i (rzadziej) w drukach okolicznościowych, wskazała też znane mu najwyraźniej wiersze powstałe po pierwszym rozbiorze, przedstawiające losy ojczyzny i mieszkańców zagarniętych ziem, np. *Zabrani obywatele polscy do pozostałych obywateli swoich w dzień imienin Najjaśniejszego Pana 1773* – wiersz,

który można przypisać Adamowi Naruszewiczowi (jak wynika ze wstępnych ustaleń Juliana Platta i piszącej te słowa), ponadto dwa utwory Andrzeja Dunajewskiego: *Pieśń żalu nad podziałem Polskiej złożona 16 maja 1773* i *Pieśń żalu nad podziałem Polskiej złożona 6 stycznia 1773* oraz liryk Józefa Koblańskiego *Jesień 1773*. Dociekania Mazurkowej przybliżyły te poezje, których echa (nawet w postaci konkretnych ujęć słownych) są wyraźnie widoczne w omawianym wierszu królewskiego szambelana. Ponadto bliżej zaprezentowała ona i zilustrowała konkretnymi przytoczeniami powiązania utworu Trembeckiego z pierwszą częścią wspomnianego traktatu Kołłątaja, tym samym przekonująco umacniając swoją opinię na temat dyskutowanej przez badaczy sprawy datacji wiersza *Do moich współziomków*.

Utwór Książnina *Na rewolucję 1794*, nawiązujący do dramatycznych dziejów Polski u schyłku XVIII wieku, omawiany jest w studium *Przemyslenia Franciszka Dionizego Książnina w obliczu wydarzeń z roku 1794*. Szeroko zarysowany kontekst stanowi tu późna twórczość poety, łącząca wątki patriotyczne i religijne, zdominowana przez ekspresywne środki wyrazu i dynamiczne obrazowanie. Obserwacji poddane zostały kompozycja lirycznej wypowiedzi o cechach profecji, kreacja podmiotu wiersza jako pośrednika między Bogiem a dramatycznie doświadczanym narodem oraz wizja narodowego powstania, pozostająca w kręgu etosu rycerskiego. Autorka omawianej publikacji zwróciła również uwagę na naznaczone frenezją realia wojenne oraz zakorzeniony w tradycji biblijnej obraz wodza insurekcji jako męża opatrnościowego, obdarzonego przez Stwórcę dziejową misją i duchowym posłannictwem. Refleksje nad ideowo-artystyczną wykładnią patriotycznego liryku, wyrażającego niezachwianą wiarę poety w sens ofiar poniesionych przez ojczyznę i w opiekę Boga nad narodem potwierdzają już dawniej sformułowany wniosek o mesjanistycznym przesłaniu dzieła. Badaczka akcentuje, że w wierszu można dopatrzeć się elementów obrazowania, które później zostaną twórczo podjęte i rozwijane przez polskich poetów romantycznych.

Gdy porównamy opublikowane w recenzowanej książce studium *Przemyslenia Franciszka Dionizego Książnina w obliczu wydarzeń z roku 1794* z jego pierwotną, wydrukowaną wcześniej wersją (2010), odnotujemy duże zmiany kompozycyjne i merytoryczne, co wiąże się z poświęceniem przez Mazurkową większej uwagi okolicznościowym utworom politycznym, patriotycznym Książnina, będącym kontekstem wiersza *Na rewolucję 1794*. Badaczka poszukuje w nich wspólnych lub zbliżonych wątków i nawet analogicznych obrazów oraz wyrażeń. Interesujące są dociekania dotyczące rocznicowego *Hejnatu na dzień 3 Maja 1792*, stanowiące wyrazistą klamrę kompozycyjną, a także ważne badawczo refleksje nad wierszem *Do Potomności*. Podobnie istotne dla całego studium są dodane wypowiedzi odnoszące się do podjętego przez Książnina również w innych późnych utworach tematu nadziei, rozbrzmiewającego różnymi tonami, jak też powiązania analizowanego liryku z pozostałymi tekstami z okresu insurekcji, w tym – z dotyczącymi naczelnika powstania.

W studium otwierającym drugą część książki, zatytułowanym *Ludzie epoki w hołdzie Stanisławowi Konarskiemu*, Mazurkowa poddała wnikliwej analizie funeralne liryki poświęcone tej wybitnej postaci, opublikowane w „Zabawach Przyjemnych i Pożytecznych” u schyłku roku 1773, a także w zbiorowej edycji: Stani-

ślawa Konarskiego *Scholarum Piarum Wiersze wszystkie z łacińskich na polskie przełożone* (Warszawa 1778). Ponadto zostały tu wzięte pod uwagę prasowe informacje o śmierci pisarza i o przebiegu uroczystości funeralnych, kazanie pogrzebowe Grzegorza Zachariasiewicza, biogram autorstwa Wojciecha Jakubowskiego *Życie Stanisława Konarskiego S. P. krótko zebrane* (opublikowany w wymienionej edycji polskich przekładów utworów Konarskiego), Michała Dymitra Krajewskiego rocznicowa mowa *Pochwała Stanisława Konarskiego* (Warszawa 1783) oraz łaciński biogram sporządzony przez Szymona Bielskiego (wydrukowany w *Vita et scripta quorundam e Congregatione Cler[icorum] Reg[ularium] Scholarum Piarum in provincia Polona professorum [...]*. Warszawa 1812). Uwzględniono też artykuł Franciszka Ksawerego Dmochowskiego *Wiadomość o życiu i pismach Stanisława Konarskiego* („Nowy Pamiętnik Warszawski” 1803). Porównawczymi materiałami z epoki są opinie, jakie na temat dzieł Konarskiego formułowane były w inseratach prasowych, w listach znanych postaci życia publicznego, a także w wypowiedziach, które Konarski kierował do odbiorców swych pism. W analizie komparatystycznej Mazurkowa uwzględniła też skierowane do niego wiersze łacińskie Angela Marii Duriniego.

W omawianej pozycji widoczne jest dążenie do wszechstronnego zarysowania utrwalonego w piśmiennictwie oświeceniowym wielowymiarowego wizerunku Konarskiego. *Stricte* literackie utwory, które pojawiły się po jego śmierci (w 1773 roku), są rozpatrywane przy uwzględnieniu konwencji gatunkowych, którym je podporządkowano. Zasygnalizowano także wagę i zróżnicowany charakter relacji łączących wielkiego pijara z autorami owych tekstów. Wypowiedzi powstałe za jego życia posłużyły Mazurkowej jako materiał porównawczy przy ocenie skali i przedmiotu laudacji – szczególnie w prozatorskich, niejednorodnych gatunkowo funeraliach oraz w biogramach opracowanych po śmierci pisarza. Studium ukazuje, jak – obok perspektywy ogólnej, obejmującej upamiętnienie wszechstronności zasług Konarskiego na wielu polach – ujawnia się w nich dążenie m.in. do ukazania jako przedmiotów laudacji tych jego działań i cech, które, zdaniem autorów, zasługiwały na największe uznanie. Ujęta chronologicznie prezentacja utrwalonych w druku przejawów hołdu oddawanego Konarskiemu zaraz po jego śmierci oraz w czasie późniejszym jest poznawczo zasadna. Pozwala dostrzec ewoluowanie w środowisku zakonnym i, coraz szerzej, w społeczeństwie – pamięci o wielkim pijarze, której świadectwo stanowią wszelkiego rodzaju dokumenty wydobyte przez badaczkę ze źródeł. Dokonany przegląd ukazuje też dużą różnorodność gatunków piśmienniczych upamiętniających zasługi Konarskiego oraz zastosowanych konwencji gatunkowych w wypowiedziach adresowanych nie tylko do współczesnych, ale również do potomnych.

W rozprawie *Perspektywa „wielkiego świata” i żywioł osobisty w relacji Walerii Tarnowskiej z podróży do Włoch* przedmiotem oglądu badawczego stał się dziennik *Mes voyages* prowadzony podczas podróży do Italii, mający cechy dokumentu osobistego. W części zatytułowanej *Zdystansowane obserwacje europejskiej rzeczywistości*, Mazurkowa skupia uwagę na krytycznych opiniach, które Tarnowska utrwaliła na temat rozmaitych zjawisk, zaobserwowanych z dużą przenikliwością w czasie swojej pierwszej, 9-miesięcznej podróży do Włoch (1803–1804). Analiza różnorodnie uwarunkowanych negatywnych wypowiedzi o realiach zagranicznej

rzeczywistości, zwłaszcza o relacjach międzyludzkich, o statusie kobiet oraz o cechach i postawach przedstawicieli wyższych sfer, daje interesujący, wielostronny portret polskiej arystokratki, obejmujący silnie akcentowane przez nią rysy narodowej przynależności. Prezentując sposób postrzegania przez Tarnowską „wielkiego świata”, którego poznawanie wyzwoliło w niej potrzebę identyfikacji własnej tożsamości, szczególną uwagę zwrócono na ujawniającą się w diariuszu ambiwalencję takich pojęć, jak „swój”, „inny”, „obcy”.

W części drugiej studium, *Listowne rozmowy matki z córką*, został wyraźnie ukazany element uczuciowy pojawiający się w zapisach Tarnowskiej. Literatura określana mianem podróżniczej, w jej epistolarnym kształcie, uwidacznia swą wielopłaszczyznowość – treściową i gatunkową. W dzienniku charakteryzowanym w tej drugiej perspektywie dostrzegamy dominujący pierwiastek intymny, który ujawnia się w całej gamie matczynych uczuć. Wypowiedzi matki, skierowane do pozostawionej w kraju na czas wojażu niespełna rocznej córeczki Rozalii, są wyrazem czułości i tęsknoty za dzieckiem, a jednocześnie zapisem doświadczenia jej braku. Jak wykazuje dowodnie badaczka, Tarnowska stara się w epistolarnej relacji niejako zrekompensować sobie ten dojmujący brak listownymi rozmowami z córką. Zwierza się jej ze swych obserwacji, przeżyć i myśli. Forma oraz autentyczność i szczerść tego powiernictwa są zaskakującym i wzruszającym świadectwem odczuwania nieobecności dziecka, a może również – samotności osoby podróżującej, zwiedzającej zagraniczny „wielki świat”. Współlistnienie tych dwóch perspektyw to bardzo ciekawy zamysł badawczy Mazurkowej, wpisującej się tym samym w studia prowadzone nad intymistyką „wieku światła”.

Efektywne poznawczo okazało się tu połączenie przez autorkę w jednej rozprawie dwóch wcześniejszych prac – zmienionych i poprzedzonych wprowadzeniem – poświęconych wątkom osobistym i ocenie zewnętrznej rzeczywistości: zagranicznych realiów, w epistolarnej relacji polskiej arystokratki z podróży do Włoch, odbytej u początków XIX wieku. Dzięki takiemu zabiegowi rozprawa uzyskuje interesujący kształt kompozycyjny, a dwie odmienne perspektywy w prezentacji problematyki poruszanej przez Tarnowską w listach do córeczki bliżej naświetlają wyjątkowy charakter tego dzieła. Należy dodać, że w tak ujętych rozważaniach poszerzone zostały w stosunku do pierwodruków (2015 i 2016) również informacje dotyczące losów Tarnowskiej i jej męża Jana Feliksa.

Na potrzeby rozważań podjętych w rozprawie *Wizerunek Adama Jerzego Czartoryskiego w listach do ojca. Uwag i dopowiedzeń kilka* autorka sięgnęła do zebraonej i w części przełożonej z francuskiego przez Sewerynę Duchińską (1891) korespondencji, którą Izabela Czartoryska i Adam Kazimierz Czartoryski skierowali do kilkunastoletniego syna Adama Jerzego. Następnie zajęła się nie publikowanymi i nie wykorzystanymi dotąd dostatecznie listami w różnych latach (od roku 1795 począwszy) wysyłanymi przez Adama Jerzego do ojca. Mazurkowa analizuje cechy kompozycyjne listów, jak też odsłaniającą w nich emocjonalną relację między nadawcą a adresatem. To pozwoliło poczynić szereg uwag na temat uwarunkowanej doświadczeniami wczesnej młodości, a pogłębianej i wzbogacanej wraz z wiekiem kondycji emocjonalnej i moralnej Adama Jerzego Czartoryskiego, ujawnianej w epistolografii, czyli w przekazach, które nie były przeznaczone do upublicznienia. Z racji osobistego charakteru, przeznaczenia do lektury wyłącznie adresata bądź

najbliższych członków rodziny zawarte w tych listach wyznania i deklaracje mają, zdaniem Mazurkowej, wysoki walor szczerości, a zatem prawdziwości. Przybliżają mniej dotąd znane, emocjonalne nacechowania wizerunku Adama Jerzego Czartoryskiego w jego relacjach z ojcem. Wpisują się także (tak jak analizowane we wcześniej omawianym studium podróżne zapiski Tarnowskiej) w badania nad intymistyką, a zwłaszcza – w tym przypadku – nad epistolografią czasów oświecenia i dowodzą, że „łamanie pieczęci” i wykorzystywanie osobistej korespondencji do celów badawczych jest wielokroć owocne naukowo¹.

Książkę zamyka studium *Druki wróżebne w polskiej ofercie wydawniczej drugiej połowy XVIII wieku*. *Rekonesans*, poświęcone kilkunastu kabałom, zwanym też sybillami, wyrokami czy losami. Służyły one rozrywce, zabawie, były rodzajem gier towarzyskich, umożliwiających przyjemne spędzanie wolnego czasu. W tej nowatorskiej pod względem rozpoznań i hipotez pracy autorka przygląda się dokładnie staropolskim „księgom losów”, lecz analizując formuły tytułowe i zawartość oświeceniowych druków wróżebnych, wykazuje ich związek raczej nie z tradycją rodzimą, ale z francuskimi publikacjami typu *l'algèbre et le sort* ('algebra i przeznaczenie'), *oracles divertissants* ('zabawne wyrocznie') czy *les oracles des Sibylles* ('wyrocznie Sybilli'). Omawia przede wszystkim sposób wprowadzania tych druków w Polsce do obiegu czytelniczego, a także podjęte przez autorów, tłumaczy i wydawców strategie reklamowe, zmierzające (m.in. poprzez wcześniejsze zapowiedzi prasowe i przedmowy do czytelników) do zainteresowania potencjalnych odbiorców takimi drukami. Ukazując ówczesne edycje kabał i innych form wróżbiarstwa, badaczka zauważa, że szeroka oferta wydawnicza owych publikacji świadczy o tym, że w „wieku świateł” nadal żywe było zaciekawienie naukami i sztukami tajemnymi, wiara zaś w zabobony również nie słabła. Odkrywczyni tak szerokiej palety wróżebnych druków podaje także informacje o strukturze wybranych kabał i przedstawia zasady, a nawet diagramy ułatwiające korzystanie z tych „tajemnych” książek. Dołącza też liczne ilustracje, prezentujące m.in. karty tytułowe wielu takich druków. Wszystkie zachowane ich egzemplarze zostały zlokalizowane w bibliotekach krajowych i jednej litewskiej – z podaniem ich sygnatur.

Jak już wspomniano, w pracach, które przeszły wcześniej przez druk (ich wykaz znajdujemy w *Nocie bibliograficznej*, na s. 444), poszerzona została literatura przedmiotowa. Ponadto zostały one „odświeżone” poprzez liczne retusze, zmiany i doprecyzowania o charakterze stylistyczno-językowym. Badaczka nadała im też nowy kształt dzięki wzbogacającym je dopełnieniom.

We wszystkich studiach i rozprawach zawartych w omawianej książce obserwujemy przywoływanie oraz analizę i przekonującą interpretację różnorodnego materiału źródłowego: druków i rękopisów, niejednokrotnie wydobytych po raz

¹ Podobnie ważne poznawczo okazało się to przy analizowaniu przez B. Mazurkową emocjonalnych i towarzyskich aspektów listów Aleksandra Linowskiego do Adama Kazimierza Czartoryskiego i dokonaniu edycji tej korespondencji – zob. *O emocjonalnych i towarzyskich aspektach listów Aleksandra Linowskiego do Adama Kazimierza Czartoryskiego*. W zb.: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*. Red. P. Borek, M. Olma. T. 7: *Literatura, historia, język*. Kraków 2017; Aleksander Linowski, *[Listy do Adama Kazimierza Czartoryskiego]*. „Napis” t. 23 (2017): *List jako szczególnie gatunek literacki*.

pierwszy przez Mazurkową ze zbiorów bibliotecznych, co wiązało się (jak w przypadku korespondencji Adama Jerzego Czartoryskiego) z ich odczytaniem, przetłumaczeniem fragmentów pisanych w języku francuskim oraz opracowaniem edytorskim cytowanych urywków. Na ten bogaty materiał źródłowy oprócz manuskryptów składają się m.in. również teksty oświeceniowego piśmiennictwa pochodzące z czasopism literackich i gazet, utwory publikowane w drukach osobnych (np. kilkanaście oryginalnych kabał, dotąd nie znanych) i anonсы wydawnicze oraz dodatki bibliologiczne, współtworzące dokumentację tekstów wybranych przez Bożenę Mazurkową do analizy i interpretacji.

Książka *Z potrzeby chwili i ku pamięci...* świadczy o różnorodności zainteresowań badawczych autorki, o sięganiu po utwory reprezentujące rozmaite typy oświeceniowego piśmiennictwa – zarówno pod względem formy podawczej (poezja i proza), tematyki, artystycznych ujęć wątków i motywów, jak i dużego zróżnicowania gatunkowego. Analiza i – szerzej – charakterystyka takiego materiału wymagała rozmaitych narzędzi badawczych i założeń metodologicznych, co świadczy o bogactwie warsztatu naukowego autorki. W poszczególnych rozprawach sposoby analizowania utworów wyznacza ich charakter. Współlistnienie różnych metod badawczych pozwoliło przybliżyć różne „oblicza” owych utworów, ukazać ich wielorakie aspekty. Solidnie udokumentowane studia nad kontekstami kulturowymi rozpatrywanych dzieł służą odsłanianiu ważkich historycznych i obyczajowych czynników przemian piśmiennictwa oświeceniowego. Istotnym zabiegiem jest też szerokie stosowanie metody komparatystycznej, jak np. w rozprawie o wierszu Trembeckiego, gdzie ukazano powiązanie utworu z tradycją staropolską, z Kochanowskim oraz ze współczesną szambelanowi królewskiemu okolicznościową poezją polityczną. Utwór Książnica usytuowany został na szerokim tle jego politycznej poezji – wydobyto podobne wątki, obrazy, ujęcia językowo-stylistyczne; zasygnalizowano możliwość autoinspiracji poety w wierszach dotyczących dramatycznych dla kraju i narodu okoliczności. W studium o kabałach polskie druki wróżebne z drugiej połowy XVIII wieku były rozpatrywane zrazu w kontekście rodzimej tradycji tego rodzaju pism, ale gdy porównanie ze staropolskimi źródłami dało negatywny wynik, dopiero wejrzenie we francuskie piśmiennictwo użytkowe tego typu pozwoliło wskazać rzeczywiste źródła inspiracji i konkretne wzory lokalnych kabał.

Wykorzystano też elementy metody biograficznej – zwłaszcza w opracowaniu wierszy Krasickiego i Trembeckiego, a także Książnica, listów Adama Jerzego Czartoryskiego, dziennika podróży Walerii Tarnowskiej, utworów poświęconych Stanisławowi Konarskiemu. Mazurkowa odsłania powiązanie tych wypowiedzi (ich genezy oraz charakteru, przeznaczenia) z konkretnymi momentami biografii autorów. Natomiast skupienie uwagi badawczej na specyfice ich warsztatu twórczego, na sposobach wyrażania przez nich konkretnych myśli, intencji, uczuć pozwala mówić o stosowaniu metod inspirowanych strukturalizmem. W tym obszarze mieszczą się też ujęcia genologiczne, ukazujące sposoby aktualizowania różnych literackich wzorców gatunkowych. We wszystkich studiach obserwujemy powiązanie analizowanych dzieł z zewnętrznym kontekstem i uwarunkowaniami – stylem życia ludzi tego czasu, typem rozrywek, zajęć, z podróżowaniem, wydarzeniami politycznymi, a także z nadrzędnymi ideami epoki, co świadczy o zainteresowaniu autorki

metodami antropologii kulturowej. W wielu pracach tu zamieszczonych zastosowano również metody badawcze, którymi posługiwały się studia nad dawną książką, uwzględniając różnorodne składniki wykorzystywanych źródeł.

Tom *Z potrzeby chwili i ku pamięci...* wnosi wiele do dotychczasowej wiedzy o literaturze „wieku świateł”, o staropolskich inspiracjach twórców oświeceniowych i o powiązaniach autorów oraz tłumaczy dziełek wróżebnych, dotąd nie znanych, a cieszących się poczytnością, należących do odkrywanego ostatnio nurtu „oświecenia nieoświeconego” – z francuskimi wzorcami ówczesnego piśmiennictwa rozrywkowego. Do badań literatury oświecenia wprowadza też kabały jako rodzaj popularnego piśmiennictwa użytkowego o charakterze rozrywkowym (wraz z ich pełnym rozpoznaniem bibliograficznym). Daje syntetyczne ujęcie zjawiska literackiego, jakim była słabo dotąd znana poezja okazjonalna dla młodych adresatów, sytuowana w nurcie twórczości okazjonalno-towarzyskiej. Pokazuje, za pomocą jakich strategii i inspiracji literackich twórcy literatury drugiej połowy XVIII wieku służyli swym piórem ważnym sprawom publicznym i wydarzeniom politycznym, ale też zajmowali się epizodami i uroczystościami życia prywatnego postaci mniej znanych. Wnosi ponadto nowe rozpoznania do stanu badań nad polską intymistyką i przemianami modelu dziennika podróży na początku XIX wieku. Odsłania obraz Stanisława Konarskiego w utworach literackich i publicystycznych upamiętniających postać oraz zasługi wielkiego pijara.

Dodajmy, że omawiana tu książka Bożeny Mazurkowej jest przyjazna czytelnikowi, nie tylko ze względu na walory stylistyczno-językowe i przejrzystą kompozycję zawartych w niej rozpraw oraz indeks osobowy, ułatwiający wybiórcze korzystanie z lektury, ale też dlatego, że Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN dołożyło wszelkich starań, by pozycja ta została dopracowana w najdrobniejszych szczegółach pod względem edytorskim i estetycznym.

Abstract

BARBARA WOLSKA University of Łódź
ORCID 0000-0001-8565-2099

ON PUBLIC AND PRIVATE LIFE OF THE ENLIGHTENED

The review discusses Bożena Mazurkowa's book *Z potrzeby chwili i ku pamięci... Studia o poezji i prozie oświecenia* (For the Needs of the Moment and in Memory of... Studies on Poetry and Prose of the Enlightenment. Warsaw 2019) that includes eight studies in the poetry and prose of the Enlightenment. The studies refer to occasional, occasional-social and applied pieces by, *inter alia*, Ignacy Krasicki, Stanisław Trembecki, Franciszek Dionizy Kniaźnin, also by less known authors, poets supported by patrons, and anonymous writers, as well as papers in epistolography, adventure literature, and the Kabbalah. The reviewer points at the source, fact-collecting, and analytical changes referring to the first editions of the studies; accentuates the revealing aspects of the studies, new recognitions for the state of research in the Polish Enlightenment, and inclusion into the examination of prophetic texts of amusement character. Attention is also paid to the diversity of the author's workshop, the methods of analysis she uses, and abundance of texts she uses in her investigations.